

Даки О. А.

СЕМАНТИКА ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ МОРСЬКОГО ТЕРМІНА *ПОРТ*

У статті досліджено семантичну специфіку та лексикографічне опрацювання лексеми-терміна *порт* у складі української морської терміносистеми. Розглянуто лексикографічні джерела, у яких зафіксовано усі можливі синоніми та лексичні значення; проаналізовано словникові статті, об'єднані лексемою-терміном *порт*.

Ключові слова: морська терміносистема, *порт*, семантика, словникова стаття, лексикографія.

Даки Е. А. Семантика и лексикографическая обработка морского термина порт. – Статья.

В статье исследована семантическая специфика и лексикографическая обработка лексемы-термина *порт* и украинская морская терминотерминосистема. Рассмотрены лексикографические источники, в которых зафиксированы все возможные синонимы и лексические значения; проанализированы словарные статьи, объединенные лексемой-термином *порт*.

Ключевые слова: морская терминотерминосистема, *порт*, семантика, словарная статья, лексикография.

Daki O. A. Semantics and lexicographical treatment of the term port. – Article.

The article deals with the semantic specificity and lexicographical treatment of the term *port* in Ukrainian marine terminology. There are considered lexicographical sources, in which are fixed all possible synonyms and lexical meanings; there are analyzed dictionary entries with the term *port*.

Key words: marine terminology, *port*, semantics, dictionary entry, lexicography.

Морська термінологія – це самостійна галузева терміносистема, яка у наш час значно розширилася через бурхливий розвиток цієї сфери діяльності. Це призвело до істотних лінгвістичних змін, а саме інноваційних процесів у самій терміносистемі, до розширення функціональних меж традиційних українських морських термінів. Сьогодні назріла нагальна потреба у створенні словника української морської термінології. У такому виданні мають бути дефініції, тлумачення українських морських термінів із урахуванням усіх вимог щодо їх систематизації. Створення термінологічного словника вимагає адекватного висвітлення семантичної специфіки термінологічної бази та перегляд реєстру існуючих словників, довідників, енциклопедій, а в разі потреби і звертання до спеціальної літератури.

В українському мовознавстві обмаль розвідок з морської термінології, у цій галузі працювали Т. Д. Михайленко (становлення і функціонування військової терміносистеми) [4], Л. В. Туровська (періодизація української військової термінології) [5], О. Я. Андріянова (етапи формування та семантика військово-морської термінології) [1], Л. В. Ярова (лінгвістичний аналіз російських термінів судноводійства) [6].

До невирішених раніше аспектів означеної актуальної загальної проблеми, якій присвячено статтю, відносимо семантичну специфіку та лексикографічне опрацювання окремих лексем-термінів української морської терміносистеми. Ретельне дослідження української морської термінології виявляє системні зв'язки всередині терміносистеми.

Мета роботи – з'ясувати семантику терміна *порт*, здійснити його лексикографічне опрацювання. У зв'язку з метою статті були поставлені такі завдання: розкрити специфіку поняття

«порт»; розглянути словникові статті у загально-мовних тлумачних словниках, зіставити їх із термінологічними словниками та енциклопедичними виданнями з метою уточнення складу поняття аналізованого терміна, подати тематичні групи словникових статей терміна *порт*. Матеріалом дослідження послужили словники термінів, енциклопедичні видання, а також навчальні посібники [3] та довідники [2].

Українська морська терміносистема складається із термінів, що обслуговують військово-морську, морську і річкову сфери: судноводійство, судноплавство, електромеханічне устаткування, суднобудування, судноремонт і портова мережа. Дослідження семантичної характеристики одного з елементів термінологічної бази даних для майбутнього термінологічного словника – терміна *порт* – потребує його зіставлення з тлумаченням значення в інших лексикографічних джерелах (загально-мовних і спеціалізованих) як української, так і сусідніх мов, також історії виникнення й побутування терміна та позначуваного ним поняття.

Отже, аналізована лексема *порт* наявна у реєстрі 11-томного Словника, але у загально-мовному, а не у термінологічному значенні, порівняймо:

«ПОРТ, у ч. Ділянка берега водойми разом з прилеглою водною площею, спеціально обладнана для стоянки суден, вантажно-розвантажувальних та інших робіт» [13, VIII, 289].

У ньому також зафіксовано наступні похідні від лексеми *порт* слова: *портовий* [13, VIII, 290]; *портовик* [13, VIII, 290].

«ПОРТО-ФРАНКО, невідм., с., спец. 1. Вільна безмитна торгівля в порту (або в приморській зоні). 2. Порт (або приморська зона), в межах якого дозволяється перевозити іноземні товари без сплати мита» [13, VIII, 290.]

Подано також такі синоніми до означуваної лексеми:

«АВАНПОРТ, у, ч., мор. Зовнішня частина водного простору порту або гавані, захищена від хвиль» [13, I, 7].

«ГАВАНЬ, і, ж. Природно захищена від вітру, хвиль, течій і льодоходу частина океану, моря, річки, зручна для стоянки суден. // Місто з природною або штучно зробленою стоянкою для суден» [13, II, 8].

«ПРИСТАНЬ, і, ж. 1. Спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою або береговою спорудою для причалювання і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів. // Сама плавуча або берегова споруда такого призначення. // Перев. з означ. Вулиця міста або населений пункт, розташований на березі моря або річки» [13, VII, 38].

В українській лексикографії тлумачення лексеми **порт** знаходимо і в інших словниках, наприклад, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела, у якому лексема **порт** має два значення, порівняймо:

«ПОРТ 1, -у, ч. Ділянка берега водойми разом із прилеглою водною площею, спеціально обладнана для стоянки суден, вантажно-розвантажувальних та інших робіт. // Приморське місто, розташоване біля такої ділянки. Повітряний порт - спеціально обладнане місце для стоянки літаків, вертольотів і т. ін.

ПОРТ 2, -у, ч. 1. Отвір у борту судна для гарматних стволів (у старовинних військових суднах) або навантаження й розвантаження з нижньої палуби. 2. Пристрій для підключення зовнішнього обладнання. 3. Інтерфейс, через який периферійний пристрій приєднується до адаптера, який розміщений на системній платі» [8, 1072].

Зафіксовано також і два синоніми до лексеми **порт**: «ПРИСТАНЬ, -і, ж. 1. Спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою чи береговою спорудою для причалювання і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів. // Сама плавуча чи берегова споруда такого призначення. // *перев. з означ.* Вулиця міста або населений пункт, розташований на березі моря або річки. 2. *перен.* Місце, де можна укритися, відпочити, знайти притулок і т. ін.; пристановище. Вічна пристань – могила, кладовище. 3. *перев. у сполуч. зі сл. тиха, перен.* Місце, в якому можна знайти спокій, задоволення і т. ін.; відчуття спокою, задоволення і т. ін. // Людина, яка створює для кого-небудь відчуття спокою, задоволення і т. ін.» [8, 1132].

«ПРИЧАЛ, -у, ч. 1. Спеціально обладнана частина порту чи пристані, де пришвартовуються судна; місце стоянки кораблів. // Місце, до якого причалюють і де стоять прив'язаними човни. *Знімається з причалу.* 2. *перен.* Пристановище

для кого-, чого-небудь; притулок. 3. *рідко.* Дія за знач. **причалити, причалювати.** 4. *рідко.* Канат або ланцюг, яким пришвартовують судна» [8, 1139].

Отже, у реєстрі «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела відсутніми виявилися лексеми *аванпорт, порто-франко*.

У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського [11] подано такі синонімічні ряди до лексеми **порт**:

«ГАВАНЬ, бухта, ЗАТОКА, (на річці) сага; (для тих, хто в морі) порт, пристань; (тиха) П. притулок, сховок, укриття, сховище, пристановище» [11, 65]

«МІСТО, д. город, ур. град, (головне) столиця, центр; (портове) порт, /безмитний/ порто-франко; містечко» [11, 206].

«ПРИСТАНОВИЩЕ, -ИСЬКО, укриття, притулок, прихилище, осідок, п. дах, покрівля, ПРИСТАНЬ, причал; (злодіїв) п. тирло; (останнє) могила; пристання. ПРИСТАНЬ, (невелика) причал; ПРИСТАНОВИЩЕ; (тиха) гавань, заводь, загишок» [11, 333].

«ПРИЧАЛ, д. ПРИСТАНЬ: (для човнів) стоянка; П. пристановище, притулок, гавань; (линва) Р. мор. швартов; (дія) причалювання» [11, 333].

Усі ці слова є загальнономовними, деякі мало розповсюджені: *порто-франко, швартов*, останнє має спеціальну позначку – *мор.* (тобто *морське*).

В Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза й І. А. Ефрона [14] міститься словникова стаття з аналізованим заголовним словом, наприклад:

«**Порт** – місце для будівлі, стоянки, спорядження, навантаження й розвантаження або лагодження морських або річкових судів, укриття від вітру, хвилювання, а також льодоходу. Порти можуть бути природними, у затоках, устьях річок і інших місцях, захищених від морського хвилювання, або штучними, коли частина водної площі біля берегів захищається від дії хвилювання або вітру штучними спорудженнями» [14, 630-636].

Дана словникова стаття викладена на 6 сторінках суцільного тексту. У ній наведені докладні історичні відомості виникнення й розвитку портів із часів стародавності, на багатому фактичному матеріалі розглянуті й роз'яснені особливості місця розташування різних портів, призначення, принципи їх обладнання й організації роботи. Вказані, наприклад, такі терміни-назви: *комерційні, військові, порти-притулки й рибальські, порто-франко, карантинні, порти договірні, зимові порти, річкові порти*, або *затони*.

У Великій Радянській енциклопедії [7] поняття «порт» розкрито на трьох сторінках. Ось його дефініція: «**Порт** (франц. *port*, від лат. *Portus* – гавань, пристань), ділянка берега моря, озера, водосховища або річки і прилегла водна площа, природно або штучно

захищені від хвилювання і обладнані для стоянки та обслуговування суден, виконання перевантажувальних та інших операцій. Розрізняють морські порти, що обслуговують морське судноплавство, і річкові – на внутрішніх водних шляхах» [7, 378]. Ця словникова стаття на відміну від попередньої наведеної чітко структурована, у її складі знаходяться такі частини: коротка історична довідка, загальні характеристики порту, гідротехнічні споруди, основні технічні характеристики, план порту, основні транспортно-економічні характеристики.

Окремої уваги заслуговує подана в зазначеній словникової статті класифікація морських і річкових портів, як-от: «Морські порти поділяються в основному на цивільні (торговельні, рибні та ін.) і військові. ... Річкові порти за призначенням поділяються на загальні, спеціальні, аванпорти, порти-притулки» [7, 378].

Радянські військові та морські словники, енциклопедичні довідники також подають визначення терміна *порт*. У термінологічних словниках та довідниках реєстр містить набагато більше одиниць, які мають у своєму складі термін *порт*, ніж у вищезгаданих виданнях. Так, у Морському енциклопедичному довіднику за редакцією М. М. Ісаніна [12] термін *порт* є і назвою окремої словникової статті:

«ПОРТ (лат. *portus* - вхід, ворота). 1. Ділянка берега з прилеглим водним районом, де розміщено комплекс споруд і пристроїв для навантаження-розвантаження суден і повного їх обслуговування» [12, II, 119].

В означеній словникової статті схарактеризовано основні типи портів, як-от: за призначенням; за географічним положенням; по відношенню до рівня води; по відношенню до міжнародної торгівлі та залежно від вантажообігу; за тривалістю навігаційного періоду тощо, наприклад: «Крім найпоширеніших торгових портів, призначених для передачі вантажів і пасажирів з водного транспорту на сухопутний і назад, існують військові, промислові, рибні порти й порти-притулки» [12, II, 119].

З усіх зафіксованих у Морському енциклопедичному довіднику словникових статей, об'єднаних лексемою *порт*, виділяємо кілька тематичних груп, які подаємо за спадною частотністю:

– різновиди портів: *внутрішній порт, військовий порт, закритий порт, каботажний порт, міжнародний порт, морський порт, незамерзаючий порт, відкритий порт, порт, приливний порт, промисловий порт, річковий порт, рибний порт, сезонний порт, торговельний порт* (усього 15 словникових статей);

– транспортно-економічні характеристики порту: *вантажообіг порту, одиниці виміру портів операцій, пропускна здатність порту, рентабельність порту, економіка портів* (5 словникових статей);

– експлуатація й постачання порту: *водопостачання порту, висвітлення порту, теплопостачання порту, електропостачання порту* (4 статті);

– особливості прилягаючих до порту територій: *акваторія порту, ворота порту, підхідний канал порту, територія порту* (4 статті);

– портові норми й правила: *звичаї порту, ординар порту* (2 статті).

По одній словникової статті входять у склад таких груп, як: портові споруди (*склади порту*), посади й професії (*капітан порту*), документація порту (*генеральний план порту*), організації (*міжнародна асоціація портів і гаваней*).

Так, у Військово-морському словнику за редакцією В. М. Чернавіна [9] термін *порт* також представлений, наприклад, у складі термінологічного словосполучення, або у назвах статей з коренем -порт-: «ПОРТ (порттик) корабля, отвір, що герметично закривається у борту корабля (судна). Служить для посадки-висадки людей, навантаження-вивантаження вантажів (вантажний порт), бункерування (вугільний порт) і т. п. На кораблях вітрильного флоту – для стрільби з розташованих біля бортів збрарядь (гарматний порт)» [9, 331]. А також: *порт морський* [9, 331], *аванпорт* [9, 10], *порто-франко* [9, 332].

Також у цьому виданні містяться словникові статті із синонімічними заголовними словами: *причальна тумба, пристань (дебаркадер), причал*. Слід зазначити, що серед розглядуваних термінів є історизми, наприклад: *порт військовий* (іст.), *порт-талі* (*порт-шкентель-талі*) (іст.), *ретирадний порт* (іст.). Подаємо тематичні групи словникових статей у Військово-морському словнику за спадною частотністю:

– різновиди портів: *аванпорт, закритий порт, відкритий порт, порт, порт, порт військовий* (іст.), *порт морський, порто-франко, розпорядчий порт* (усього 9 словникових статей);

– синоніми до лексеми порт: *бухта, вільна гавань* (іст.), *гавань* (військ. г., торг. г.), *пристань, причал, свобідна гавань* (вільна) (6 статей);

– порт-отвір (порттик): *гельмпорт, гарматний порт* (*порттик*), *ретирадний порт* (іст.) (4 статті);

– портові норми й правила: *порт приписки, портові правила, портові збори, портовий нагляд* (4 статті);

– посади й професії: *гаваньмейстер, капітан над портом* (іст.), *капітан рейду* (3 статті);

– портові споруди: *портові спорудження, набережна порту, причальна тумба* (3 статті);

– портові пристрої: *порт-талі* (*порт-шкентель-талі*) (іст.) (2 статті);

– особливості прилягаючих до порту територій: *ворота*.

Жодної словникової статті не зафіксовано у складі груп: транспортно-економічні характери-

стики порту, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації.

У Військовому енциклопедичному словнику [10] словникової статті під назвою **порт** немає, але є така: *станція (порт, аеродром)* [10, II, 597], що пояснюється, напевно, суто військовою, а не морською спрямованістю цього видання. У зазначеному словнику зафіксована найменша кількість термінів (8 одиниць) із аналізованим словом у складі. Із усіх зафіксованих у зазначеному джерелі статей, об'єднаних лексемою **порт**, виділяємо кілька груп, які розташуємо за спадною частотністю:

– різновиди портів: *аванпорт, закритий порт, відкритий порт, порт військовий* (4 статті);

– синоніми до лексеми порт: *станція (порт, аеродром)* (2 статті).

По одній словниковій статті входять до складу таких груп, як: посади й професії (*головний командир порту*), особливості прилягаючих до порту територій (*акваторія*), документація порту (*план порту*). Жодної словникової статті не зафіксовано у складі тематичних груп: портові споруди, портові пристрої, порт-отвір (портик), портові норми й правила, транспортно-економічні характеристики порту, експлуатація й постачання порту, організації.

Термін **порт** присутній в усіх аналізованих джерелах. Але у 11-томному словнику та тлумачному словнику за редакцією В. Т. Бусела зафіксовано лексему **порт** не в термінологічному значенні. У 11-томному словнику нараховано 5 статей, у яких заголовне слово має однойменний корінь -порт-: *аванпорт, порт, портовий, портовик, порто-франко*, а також 3 словникові статті із заголовним словом-синонімом до лексеми **порт**: *ворота, гавань, пристань*. У словнику за редакцією В. Т. Бусела лексему **порт** зафіксовано у двох однойменних статтях, у 2 синонімічних лексемах: *пристань, причал*.

У енциклопедичних виданнях, термінологічних словниках та довідниках реєстр містить набагато більше одиниць, які мають у своєму складі аналізований термін. У всіх аналізованих джерелах зафіксовано 92 словникових статті із терміном **порт**. Умовно їх можна розподілити на 12 тематичних груп: різновиди портів, синоніми до лексеми порт, портові споруди, портові пристрої, порт-отвір (портик), портові норми й правила, посади й професії, транспортно-економічні характеристики порту, особливості прилягаючих до порту територій, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації.

У Морському енциклопедичному довіднику [12] зафіксовано 34 словникових статей, об'єднаних терміном **порт**, умовно їх можна розподілити на 9 із 12 виділених нами тематичних груп: різновиди портів, портові споруди, портові норми й правила, посади й професії, транспортно-економічні характеристики порту, особливості прилягаючих

до порту територій, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації. Найбільшою із них є група «різновиди портів», яка нараховує 15 словникових статей. Жодної словникової статті не зафіксовано у складі груп: портові пристрої та порт-отвір (портик).

Так, у Військово-морському словнику [9] є 32 словникові статті, які розкривають значення терміна **порт**, з них 2 окремі словникові статті із заголовним словом **порт**, понад 20 словникових статей містять термін **порт** у складі термінологічного словосполучення, або у назвах статей з коренем -порт-. Тематичних груп словникових статей з терміном **порт** або його синонімами у цьому виданні всього 8: різновиди портів, синоніми до лексеми порт, порт-отвір (портик), портові норми й правила, посади й професії, портові споруди, портові пристрої, особливості прилягаючих до порту територій.

У Військовому енциклопедичному словнику [10] зафіксовано найменша кількість термінів (8 одиниць) із аналізованим словом у складі.

Враховуючи нагальну потребу в українському морському термінологічному словникові або енциклопедії, слідом за вищезазначеними виданнями, пропонуємо, щоб у подібному майбутньому українському виданні, присвяченому морській тематиці, було подано огляд портів України із наведенням їх назв та спеціалізації. Подамо, наприклад, назви деяких з них: морські торговельні порти (Ізмаїльський, Іллічівський, Маріупольський, Одеський тощо); морські спеціалізовані порти (Дніпро-Бузький морський порт Миколаївського глиноземного заводу тощо); морські термінали («Трансінвестсервіс», експортно-імпортний термінал тощо); морські рибні порти (Іллічівський, Маріупольський тощо); річкові порти (Дніпропетровський, Київський тощо); порти, перевантажувальні комплекси заводів («Азовсталь», морський порт металургійного комбінату тощо) [2]. Бажано було б помістити огляд сучасних морських портів України та світу з точки зору таких показників, як: загальне число морських портів, головні показники роботи морського порту (вантажобіг тощо), основні типи морських портів світу (універсальні, спеціалізовані, за особливостями їх транспортно-географічного положення) тощо [3].

Для означуваного терміна **порт** сучасної української морської термінології характерні такі семантичні процеси: 1) неологізація, тобто, поява нових слів (*термінал, база, портпункт*); 2) архаїзація та застарівання у складі української морської спеціальної лексики (*порт військовий, порт-талі, ретирадний порт*).

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні семантичної специфіки та лексикографічному опрацюванні окремих морських термінів для створення сучасних українських морських термінологічних словників, довідників та енциклопедій, у яких є нагальна потреба.

Література

1. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «Українська мова» / О. Я. Андріянова. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2011. – 21 с.
2. Все о портах Украины. 2012. Ukrainian ports: [справочник] / [А. Гордиенко и др. ; под ред. К. Ильницкого]. – 7-е изд., доп. и перераб. – Одесса: Порты Украины, 2012. – 633 с. : ил., табл. – Текст. рос., англ. – 300 экз.
3. Зеркалов Д. В. Международные перевозки грузов: Учебное пособие / Д. В. Зеркалов, Е. Н. Тимошук. – К. : Основа, 2009. – 529 с.
4. Михайленко Т. Д. Интра- й екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. Д. Михайленко. – М., 1996. – 48 с.
5. Туровська Л. В. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології / Л. В. Туровська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип. V. – С. 83-90.
6. Ярова Л. В. Російська морська термінологія судноводіння (лінгвістичний аналіз). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. В. Ярова. – Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 2000. – 21 с.
7. Большая Советская Энциклопедия (3-е издание): в 30 т. – М. : Советская энциклопедия. – Т. 20 : Плата – Проб. – 1975. – С. 378-383.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Военно-морской словарь / Гл. ред. В. Н. Чернавин. – М. : Воениздат, 1989. – 511 с.
10. Военный энциклопедический словарь: в 2 т. / Редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев, В. М. Карев и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001.
11. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – С. 480.
12. Морской энциклопедический справочник: в 2 т. / Под ред. Н. Н. Исанина. – Л. : Судостроение, 1987. – Т. 1. – 512 с. – Т. 2. – 520 с.
13. Словник української мови : в 11-ти томах / [редкол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
14. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона : в 86 т. – С.-Пб.: Брокгауз-Эфрон 1890–1907. – Т. XXIVa : Пом-Пор. – 1896. – С. 630-636.